Technical and Bibliographic Notes / Notes techniques et bibliographiques

The Institute has attempted to obtain the best original copy available for filming. Features of this copy which may be bibliographically unique, which may alter any of the images in the reproduction, or which may significantly change the usual method of filming, are checked below.

L'Institut a microfilmé le meilleur exemplaire qu'il lui a été possible de se procurer. Les détails de cet exemplaire qui sont peut-être uniques du point de vue bibliographique, qui peuvent modifier une image reproduite, ou qui peuvent exiger une modification dans la méthode normale de filmage sont indiqués ci-dessous.

- [x] Coloured covers/ Couverture de couleur
- [ ] Covers damaged/ Couverture endommagée
- [ ] Covers restored and/or laminated/ Couverture restaurée et/ou pelliculée
- [ ] Cover title missing/ Le titre de couverture manque
- [ ] Coloured maps/ Cartes géographiques en couleur
- [ ] Coloured ink (i.e. other than blue or black)/ Encre de couleur (i.e. autre que bleue ou noire)
- [ ] Coloured plates and/or illustrations/ Planches et/ou illustrations en couleur
- [x] Bound with other material/ Relié avec d'autres documents
- [x] Tight binding may cause shadows or distortion along interior margin/ La reliure serrée peut causer de l'ombre ou de la distorsion le long de la marge intérieure
- [ ] Blank leaves added during restoration may appear within the text. Whenever possible, these have been omitted from filming/ Il se peut que certaines pages blanches ajoutées lors d'une restauration apparaissent dans le texte, mais, lorsque cela était possible, ces pages n'ont pas été filmées.

- [ ] Coloured pages/ Pages de couleur
- [ ] Pages damaged/ Pages endommagées
- [ ] Pages restored and/or laminated/ Pages restaurées et/ou pelliculées
- [x] Pages discoloured, stained or foxed/ Pages décolorées, tachetées ou piquées
- [ ] Pages detached/ Pages détachées
- [x] Showthrough/ Transparence
- [ ] Quality of print varies/ Qualité inégale de l'impression
- [ ] Continuous pagination/ Pagination continue
- [ ] Includes index(es)/ Comprend un (des) index

Title on header taken from:/ Le titre de l'en-tête provient:

- [ ] Title page of issue/ Page de titre de la livraison
- [ ] Caption of issue/ Titre de départ de la livraison
- [ ] Masthead/ Générique (périodiques) de la livraison

- [x] Additional comments:/ Commentaires supplémentaires: Text in Ukrainian.

This item is filmed at the reduction ratio checked below/
Ce document est filmé au taux de réduction indiqué ci-dessous.

10X	12X	14X	16X	18X	20X	22X	24X	26X	28X	30X	32X
				✓							

The copy filmed here has been reproduced thanks to the generosity of:

National Library of Canada

The images appearing here are the best quality possible considering the condition and legibility of the original copy and in keeping with the filming contract specifications.

Original copies in printed paper covers are filmed beginning with the front cover and ending on the last page with a printed or illustrated impression, or the back cover when appropriate. All other original copies are filmed beginning on the first page with a printed or illustrated impression, and ending on the last page with a printed or illustrated impression.

The last recorded frame on each microfiche shall contain the symbol ⟶ (meaning "CONTINUED"), or the symbol ▽ (meaning "END"), whichever applies.

Maps, plates, charts, etc., may be filmed at different reduction ratios. Those too large to be entirely included in one exposure are filmed beginning in the upper left hand corner, left to right and top to bottom, as many frames as required. The following diagrams illustrate the method:

L'exemplaire filmé fut reproduit grâce à la générosité de:

Bibliothèque nationale du Canada

Les images suivantes ont été reproduites avec le plus grand soin, compte tenu de la condition et de la netteté de l'exemplaire filmé, et en conformité avec les conditions du contrat de filmage.

Les exemplaires originaux dont la couverture en papier est imprimée sont filmés en commençant par le premier plat et en terminant soit par la dernière page qui comporte une empreinte d'impression ou d'illustration, soit par le second plat, selon le cas. Tous les autres exemplaires originaux sont filmés en commençant par la première page qui comporte une empreinte d'impression ou d'illustration et en terminant par la dernière page qui comporte une telle empreinte.

Un des symboles suivants apparaîtra sur la dernière image de chaque microfiche, selon le cas: le symbole ⟶ signifie "A SUIVRE", le symbole ▽ signifie "FIN".

Les cartes, planches, tableaux, etc., peuvent être filmés à des taux de réduction différents. Lorsque le document est trop grand pour être reproduit en un seul cliché, il est filmé à partir de l'angle supérieur gauche, de gauche à droite, et de haut en bas, en prenant le nombre d'images nécessaire. Les diagrammes suivants illustrent la méthode.

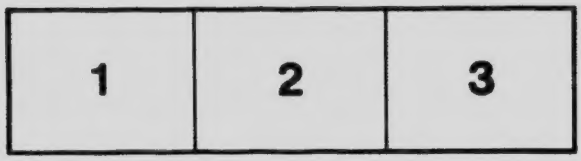

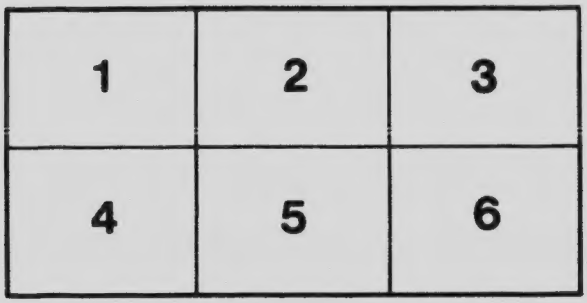

М. ЗАГІРНЯ.

ЖИТЄ І НАУКА ГРЕЦЬКОГО ФІЛЬОЗОФА СОКРАТА

З ВСТУПНИМ ДОДАТКОМ

ОГЛЯДУ ІСТОРІЇ ФІЛЬОЗОФІЇ

В. К. Т.

ВІННІПЕГ, МАН., 1917
УКРАЇНСЬКА ВИДАВНИЧА СПІЛКА

М. ЗАГІРНЯ.

ЖИТЄ І НАУКА ГРЕЦЬКОГО ФІЛЬОЗОФА СОКРАТА

З ВСТУПНИМ ДОДАТКОМ

ОГЛЯДУ ІСТОРІЇ ФІЛЬОЗОФІЇ

В. К. Т.

ВІННІПЕҐ, МАН., 1917
УКРАЇНСЬКА ВИДАВНИЧА СПІЛКА

EX LIBRIS
NICHOLAS ZALOZETSKY
WINNIPEG, CANADA

ВСТУП

КОРОТКИЙ ОГЛЯД ІСТОРІЇ ФІЛЬОЗОФІЇ.

Слово фільозофія значить дословно — любов мудрости, а фільозоф — любитель мудрости (по грецьки: фільос — любитель і софія — мудрість), а по нашому — дослідник, учений. Питаґорас (род. около 584, або 548 р. перед Христом) перший мав ужити сеї назви кажучи, що він фільозоф.

Цілию фільозофії було завсїгди — вияснити зміст окружаючого нас світа з усїми його явищами, законами і наглубшими причинами його повстаня й істнованя; дальше — зрозуміти найглубший зміст самої людської природи, людської душі і людського житя.

Нинїшне людське знане подїлене на области, на ґрупи і части, отже коли взяти поняте фільозофії в широкім значіню, то она обнимає приблизно отсї области: 1. Льоґіка — або наука про правила думаня; 2. Етика — наука про суть і закони людської природи (душі) і про поведенє чоловіка відповідне до тих законів (наука про мораль і моральні закони); 3. Естетика — наука про закони і засади краси; 4. Метафізка — наука про такі понятя, як час, простір, матерія, житє, розум і др., що стоять поза доступним для змислів світом; Онтольоґія — наука, що має девчім подібні задачі, як метафізика; 6. Косм-о-л-ь-о-

ґія — наука про світ, складники тіл, закони руху і пр.; 7. Психольоґія — наука про людську душу (дух, ум), і єї власности. До фільозофії вчисляєть ся також і політину економію і фільозофію права й історії Розуміє ся, що сї области розпадають ся ще на инші ґрупи (приміром сюда належить також Релїгія) про які нема місця тут говорити.

ІСТОРІЯ ФІЛЬОЗОФІЇ.

Загально фільозофію ділять на старинну — передхристіянську і новітну — що належить до християнського віку.

Під дійсною фільозофією розуміємо знане добуте дослїдами і обчислюванем опертим на строго наукових основах. Колискою такої фільозофії була власне Греція.

Однакож початки фільозофії богато старші. В Єгипті були фільозофи перед Авраамом і пирамідами. Індії і Хіни мали також свою фільозофію задовго ще перед грецькою. Однакож в тих усїх фільозофіях переважали релїґійні елєменти. Не богато дальше були поступили і Жиди. — Правда, фільозофія тих ріжних старожитних народів була основою, була зерном, з якого виросло дерево правдивої фільозофії, а виросло оно власне в Греції.

Грецьку фільозофію ділять на три головні части. 1. Фільозофія в часї до Сократа; 2. Сократ і найблизші по нїм фільозофи; 3. Фільозофія по-сократівська, яка закінчила історію грецької фільозофії.

Сї знов три періоди ділять ся на кілька

кіл *), а кожда школа мала більше фільозофів.

Фільозофія в періоді перед Сократом, можна сказати, приготовляла доперва основи дійсній фільозофії. Се була фільозофія більше матеріялїстична, що клопотала ся причинами повстаня видимого світа і т. п. Так Талес казав, що вода була жерелом всїх річий; Анаксіменес казав, що воздух; Анаксімендер, що хаос; Гераклїт доводив, що світ, се вічна переміна і т. д.

Сократ перший дав фільозофії власне те, що їй бракувало — а се мораль. До Сократа менше клопотали ся фільозофи моральною природою чоловіка, а Сократ перший поставив людську природу, людську душу, людські почуваня і випливаючі з них правди як предмет гідний пізнаня дійстного фільозофа. Він показав людям Сумлїнє.

До другого, Сократового періоду, належать два найбільші фільозофи старинного світа — Плятон й Арістотель. Плятон (родив ся

---

*) Коли фільозоф захопить молодших фільозофів до тої міри, що ті опісля думають подібним йому ладом і в подібнім напрямі, то усїх тих фільозофів уважаємо наче б то учениками сего фільозофа і кажемо, що они творять його школу. Тесамо говорить ся про письменників, поетів, малярів і др., коли ті захоплять ся чієюсь наукою, чи працею остілько, що опісля самі його наслїдують. Отже під „школою" треба розуміти радше число, або ґрупу людий, що думають і працюють подібно, як працював той, якого они взяли собі за взір.

около 427 р. перед Хр.) був учеником Сократа, а знов Арістотель (род. 383 перед Хр *) був учеником Плятона. З Арістотелем Сократів період кінчить ся. Однакож крім сих двох були ще менші фільозофи, як Аріст л, ученик Сократа, який учив, що цілию житя є втіха, радощі. Другим був Антістен, який учив, що правдиве щастє в моральнім задоволеню, в честноті і тому чоловік має ограничувати свої бажаня. Дальше Евклід, Діоґенес і ще деякі.

В третім періоді маємо кілька шкіл (ґруп фільозофів) і так: Цинїки — вчили, що щастє чоловіка полягає в пановану над його пристрастями і бажанями. Епікурейцї — що щастє в повнім задоволеню і спокою духа. Стоїки — вчили, що одиноким щастєм чоловіка, є чесне, правдиве житє і осягнене такого житя є цілию чоловіка. Моральна сторона чоловіка була в них піднесена до тої висоти, як нїгде инде. Наука стоїків дорівнує науцї про чесноту найкращих християнських письменників. Ще була т. з. Нова Академія, що признавала більше свободи нїж Стоїки; Жидівсько-Александрівська і Ново-Плятонїзм (фільозофія змішана з теольоґією), що був послїдною пробою воскресити грецьку фільозофію. Представителем сеї шко-

---

*) Треба памятати, що лїта перед Христом числимо нинї від Христа назад, отже кажемо тому, що пр. хтось родив ся року 250 перед Хр., а вмер року 200. або инакше, що від його народженя до Христа було 250 лїт, а від смерти 200.

ли був Пльотін (род. 204 р. по Хр.), Порфирій (род. около 233 по Хр.) і ще деякі. Коли 529 р. по Хр. цісар Юстініян заказав в Атенах проповідували науку сеї школи, грецька фільозофія уступила місця новій Схолястичній фільозофії, за якою прийшла фільозофія нинїшна. Першими представителями схолястичної фільозофії були т. з. Ґностики (Карпократ, Менандер і др.), а також отцї церкви: Юстин мученик, Оріґен, Св. Августин і др.

Що до Схолястичної фільозофії, то се була фільозофія підпорядкована науцї церкви, отже була звязана теольоґією і мала бути слугою релїґії. Головними представителями схолястицизму були: Анзельм, Абелярд, Альберт Великий, Тома з Аквіну, Дунс Скот і Вілїям з Оккам.

Батьком новійшої фільозофії можна назвати Декарта (род. 1596 р. в Турейнї в Франції), якого попередив рівнож визначний мислитель Бейкон (род. 1861 в Льондонї). Від тепер зачинає ся фільозофія оперта на більше наукових, розумових дослїдах. Нема тут місця переповідати про дальший хід, розвій, ріжні области і напрями новітної фільозофії і тому додамо хиба бодай імена деяких визначнїйших єї представителїв. І так: Спіноза, Малєбранш, Ляйбніц, Гобс, Льок, Гюм, Русо, Шопенгавр, Спенсер, Кант, Фіхте, Геґель, Гокслей, крім яких було ще богато других, а між новійшими Берґзон, Айкен.

Родив ся Сократ около 469 р. перед Хри-

стом і як учитель виступив мабуть в середнім віку свого житя.

Як фільозоф і учитель, Сократ не записував своєї науки, своїх думок. А все, що знаємо про него, знаємо доперва з того, що записали його ученики Ксенофон, Плятон, а також Арістотель, що записував оповідня других.

З тих писань довідуємо ся між иншим, що Сократ був вояком і ось що з того часу о нім оповідають:

Як вояк Сократ перевисшав усїх витревалостию, чи до трудів, чи голоду. Він сам не любив пити, але коли присилуваний, він переміг усїх, хоч не призвичаєний до питя; а що дивнїйше, — нїхто не бачив Сократа пяним анї тодї, анї нїколи.

Посеред острої зими, коли другі вояки добре одягнувшись, не хотїли виходити з шатер, а коли виходили, то одягали ся якнайстараннїйше, — Сократ виходив в тім же плащи, що завсїгди, а дотого зовсїм босий. І се приходилось йому лекше, нїж тим, що брали на ноги обуве. Бачучи се вояки думали, що тим хотїв він їм докоряти за брак у них витревалости.

До якої міри захоплювали Сократа думки, бачимо з сього оповіданя:

Одного ранку бачили Сократа, як він глубоко задумавшись і начеб розмовляючи з собою стояв на однім місци. Та вже почали дивувати ся, коли прийшло полудне, а Сократ усе стояв і думав. Прийшов вечер, ніч прийшла, а Сократ не зходив з місця. Доперва зі сходом

сонця Сократ наче пробудив ся, зустрів сонце молитвою і пійшов. Так простояв він цілу добу заглублений в думках.

Було се по битві коло Делїюм, де Атенців побито. Коли атенське військо в замішаню утїкало, Алькибіяд, що надїхав на кони, побачив Сократа, як той ішов поволи, розглядаючи спокійно як своїх товаришів, так і ворогів. Але нїхто не відважив ся його зачепити, бо кождий бачив, що в Сократї зустріне силу і відвагу, з якою не радо чоловік здибає ся. І так Сократ вийшов з поля бою нїким незачеплений.

Иншим разом уряд приказав Сократови і другим чотиром арештувати когось, однакож Сократ уважав сей арешт несправедливим і тому не послухав приказу уряду, кажучи: „Хоч який сильний уряд, однак не змусить мене до того, що є несправедливе".

Сократа нераз молоді люди просили до себе в гостину, де він радо йшов, щоби там про всякі справи говорити. Від питя в гостях не відмовляв ся, але коли цїла компанїя лежала пяна під столом, Сократ відходив немов напитку не бачив і шукав когобудь тверезого, з ким би можна поговорити.

Одного разу мав сказати хтось:

— Сократе, про тебе там і там богато дечого недоброго говорили.

— Се нїчого! — відповів Сократ. — Нехай мене і бють, коби лише мене там не було.

Такий був він необразливий і вирозумілий.

На вигляд Сократ не належав до людий,

яких можна назвати гарними. Зате в кождій рисї його вигляду, в кождім русї було щось визначне, щось сильне і рішуче. Очи Сократа були округлі, вистаючі, ніс плоский, отвори носові широкі, занадто видні; губи стиснені, що вказувала на рішучість і остру натуру. Здавало ся, що той чоловік цїлим своїм єством дивить ся холодно в твою душу, бачить тебе наскрізь і видить всї твої слабі сторони. Тим то в суперечцї не міг перед Сократом нїхто встояти ся, бо нїхто так не знав слабих сторін того, що люди називають знанєм, як Сократ. Так малюють Сократа його ученики.

Одягав ся Сократ просто, ходив босий улицями богатого міста, а також не був він тут самотний і незнаний. Всї знали, що сей убого одягнений чоловік говорить золоті слова і кождий рад був їх почути.

Сократ був великий не тілько як мислитель, але також як чоловік. Він впливав на людий не тілько словами, але ще більше своїм власним житєм, своїм поведенєм. Що уважав справедливим і потрібним, те сам робив найперше. І від людий він вимагав тогож самого — дїла, працї, умірковaности, вимагав того, чого домагає ся від чоловіка сумлїнє. Сократова наука не була наукою для науки, наукою для цїкавости, се була наука для житя.

Не диво, що особа Сократа в усїх часах уважала ся майже святою для людий, які знали про сього фільозоф

„Житє Сократа пояснює нам все, що можна назвати дійстно людським; його смерть від-

кривае нам Бога" — говорить оден учений.

— Колиб я міг, я зачислив би Сократа між святих і співав би: Святий Сократе, моли Бога за нас!" — сказав про сього фільозофа инший великий учений.

Особа Сократа як мудрця, а ще більше як чоловіка, безсмертна.

В. К. Т.

ФІЛЬОЗОФ СОКРАТ І ЙОГО НАУКА.

I.

Давно-давно, кілька сот літ перед Рождеством Христовим, у грецькій земли, в місті Атенах жив чоловік, на імя Софрониск з жінкою Фенаретою. Він був майстер, з каміня всякі річи виробляв, а вона бабила. В них народив ся син на імя Сократ. Як підріс хлопець, то батько почав приучувати його до своєї роботи і посилав учити ся до школи. В Атенах всї люди були письменні, і там було богато всяких шкіл.

Сократ змалку був тямкий, до науки охочий, і коли батько віддав його до найвисшої школи, він вивчив ся усїх наук, яких в школї вчено, і перечитав книжки усїх грецьких письменників.

Довчив ся Сократ і знова батькове дїло робити почав — з каміня статуї (фігури) тесати, бо треба було на хлїб собі заробляти. Та він і поза роботою не забував того, чого вчив ся, і часто міркував про те, що йому оповідали в школї. От і надумав він так:

— Добре, що я всякі науки вчив ся. Та тільки не все ще я навчив ся, що треба людинї знати. Треба ще дізнати ся як людям жити на світї. А то всї ми клопочемось, шукаємо кождий собі добра, а як роздумаєш, то ми собі замість добра зло готуємо. І не знає нїхто, в

чому саме для людий справдішне добро. А се якраз і треба знати людям. Спершу я думав, що я дечого богато знаю; а тепер бачу, що як прирівнаєш те, що я знаю, до того, чого не знаю, то можна сказати, що нічого не знаю. Учено мене про богів, що вони сотворили людий і посилають їм щастє, коли ті живуть так, як боги приказують. А коли хто не живе так, як боги приказують, того вони карають. Але чого ж хотять від нас боги і як вони приказують нам жити?

І почав Сократ згадувати все, що вчив ся він про богів. Греки вірували так, що богів було богато, а над ними всїма був оден найстарший Бог Зевс і всї менші боги його слухали. І кождий Бог чимсь управляв. Нептун був бог над морями, Позейдон — над вітрами. Арей — над війною та над усякою сваркою, Гермес — над крамарством, Бакхус був бог веселощів та піянства. Аполлон — бог сонця, і ще чимало усяких богів було.

Були й богинї. Атена була богиня над розумом, Церера над хлїборобством, Афродита над коханєм.

Молились сим богам Греки по храмах. Кождому богови був свій храм (церква). Храми в Греків були великі, далеко більші за наші церкви. Знадвору пообставлювані они були величезними, мурованими з каміня стовпами. І стовпи сї, та і самі храми були цяцьковані та мережені: на храмах стояли камінні статуї тих богів. Храми були дуже величні та чепурні зверха. В серединї вони були простїйші. Части-

на храму була крита, стояла там статуя того бога, чий храм був. Коло тої статуї стіни були помальовані, і коло стін стояли статуї всяких богів та героїв, — таких людий з греків, що вславились своїми добрими ділами. А друга частина храму була без покривала, бо Греки думали, що молити ся богам треба під голим небом. Греки приносили богам в жертві: волів, цапів, чи всякий инший товар. Заріжуть товарину і частину, або цілу спалять на жертвеннику з молитвами. Треба було, щоби дим мав куди виходити, — от і через те непокрита була частина храму. Службу правили по тих храмах їх попи, або жреці.

Про богів було в греків писано, що вони живуть на небі. І живуть они так, як люде: мають жінки і діти, їдять пють, сплять, гуляють, сварять ся, одно слово — зовсім як люди. Тілько, що люди вмирають, а про богів писано було, що наче б то вони не вмирали. Про найстаршого бога Зевса у Греків вчено, що він був бог над богами, і що він був сильний і страшний; хто йому годив, тому і він давав, щастє, а на кого гнівав ся, того блискавкою вбивав. А почав Зевс своє царствованє ніби з того, що скинув з неба свого рідного батька. Згадав се Сократ, згадав і про те, як Зевс наче б то із своєю жінкою гризеть ся та дурить її.

Звали ся боги богами, а діла їх були як людські.

І подумав Сократ: — „Ні, не по правді вірують Греки: від таких богів не навчиш ся, як людям жити треба. Сї боги самі живуть по лю-

дському і роблять неправду. Від них не навчиш ся розбирати, де добро, а де зло. А справдішний бог мусить бути праведний і мусить навчити людей, як треба жити".

І почав Сократ доходити до того, як треба по правді бога розуміти. Не рік і не два мучив ся Сократ, і не давали йому його думки спокою, ні в день, ні в ночи.

Богато за той час всякого стрічав в житю. Вибирали його і на службу державну, доводилось йому служити у війську. І завше Сократ робив як можна було краще. Як напали вороги на Грецію, то Сократ виявив велику сміливість і відвагу, боронячи рідного краю. Так жив він аж до 30 літ і все не покидала його думка про те: як по по правді жити. І було задумає щобудь зробити; як що гарне, — то так йому гарно стане і аж наче сумлїнє його йому каже: —„Роби, Сократе!" Як же що погане намислить він робити, то так наче хто його не пускає, а сумлїнє його неначе йому каже: — „Не роби того, Сократе!" І Сократ переможе себе і не зробить того, що хотїв робити, а тодї йому стане гарно, що він не зробив поганого дїла.

І почав Сократ завсїгди прислухувати ся, що йому сумлїнє каже робити. І завсїгди сумлїнє його привертало на добру дорогу. І Сократ подумав: сумлїнє мене вчить жити по правдї. Відки ж воно — те сумлїнє, та совість бере ся? Наші боги самі роблять не по правдї і не могли дати людям сумлїня. Виходить, що є справдїшний Бог і він хоче, щоби люди жили

по правді і на те він дає кождій людині сумліне. Кожда людина повинна слухати свого сумліня і тоді вона буде знати, як жити. Бо сумліне Бог дав людям на те, щоби вони знали, як треба жити.

Батька тоді в Сократа вже не було, і сам Сократ був жонатий і в него були діти. Він сказав своїй жінці:

— Тепер я вже знаю як справдішний Бог приказує людям жити. Буду і другим казати, щоби і вони знали.

А жінка йому каже:

— Нічого ти не знаєш. А як зачнеш людий учити, то аби ще й лиха якого не було. Та й від роботи відірвеш ся, не заробиш нічого. А в тебе діти — їх годувати треба. Красше покинь про се думати. І без тебе учителів богато.

Та Сократ не послухав жінки. Бачив він, що все горе та лихо людське через те, що люди не знають, як жити треба. І сумліне його казало йому: — Ти дізнавсь як жити треба, то скажи й иншим, щоб і вони знали. А мовчати про се тобі не можна. Се не по правді буде.

І Сократ почав учити людей.

В старих часах, ще за часів Сократа, Греки жили гарно. Земля в них була родюча. Вони сіяли збіже, було в них богато товару, і всякого добра. Греки були дуже освічений нарід. Вони любили читати книжки, а ще більше любили ходити до театру. Театри в них були величезні — такі, що в них могли тисячі людий сидіти. Грецькі письменники писали про грецьких богів, або про Греків. І все те вивчені

на те люди представляли в театрі: і богів, і людий, і все, що вони робили. А Греки сходились дивити ся — і богаті, і убогі — однаково, бо всї були однаково просьвіченії розуміли, що в театрі показує ся. Два рази на рік, тодї, як були свята богам, сходили ся люди з усїх грецьких мість дивити ся на театр,або на инше: прим., як вояки з собою били ся, бороли ся, як письменники свої писаня читали, як музики грали. І хто з вояків поборов, а з писменників хто найкрасше написав, а з музикантів хто найкраще заграв — тому давано нагороду. До того, Греки дуже любили статуї, що аж тепер люди дивують ся. Усе те: і наука і школи, і театри, і святочні читаня та граня, і статуї, — усе те дуже освічувало Греків. Від них і инші европейські народи переняли осьвіту і повинні їм за ню дякувати. Деякі книжки, що Греки понаписували, і доси додержались, живуть вже не одну тисячу років, і доси люди їх радо читають, — такі ті книжки гарні та дотепні.

Але, звісно і в Греків було не без поганого. Почали Греки воювати з сусїдами. З війни навозили вони і золота й срібла, і всякого добра, худоби нагонили богато. Ще й людий з полон забирали, держали їх в себе в неволи і примушували робити на себе. Так у грецькій земли поробили ся пани та раби (невільники). Почали Греки богатїти і стали вони поганїйше жити. Хто був сміливійший, той воював. Хто розумнїйший, то в начальники вилазив. Хто моторнїйший, той крамарювати заходив ся. А хлїборобську працю Греки зовсїм покинули.

За Сократа у грецькій земли рабів було більше, ніж панів. Всяку роботу робили раби, а Греки-пани вважали за сором своїми руками щонебудь робити. Вони тільки й дбали про те, щоб більше гроший нагарбати, а за ті гроші накупити богато рабів та й жити, нічого не роблячи, а тілько ласо їсти та пити, гуляти та спати.

І жили так Греки і розпоганились якнайгірше. Ніхто з них не думав про те, щоби жити по правді, помагати другому, помилувати раба. А всї думали тілько про те, як би самим не робити, а щоби другі на них робили.

Сократ бачив, що погано роб. ть люди, що самі себе гублять. І він виходив між людий і навчав їх як вони повинні жити.

II.

ЯК ТРЕБА ЖИТИ.

Здибав одного разу Сократ молодого, богатого Грека, Аристона. Той Аристон був чоловік не дурний і не злий, але поводив ся як всї богаті Греки — не брав ся до жадної роботи і жив тілько для власної втїхи.

Здибавши його, Сократ почав з ним розмовляти. Люди бачуть, що Сократ з кимсь стоїть, підходять і собі слухають. Сократ каже:

— Здоров, Аристоне! Що се тебе давно не видко? Певно діло якесь робиш тай нема часу ходити?

Аристно відповів:

— Нї, я нічого не роблю. Тай що б я мав

робити? Мені і так добре, бо я — дякувати богам — не убогий, маю з чого жити. Яка ж мені потреба робити та клопотатись? От хиба б у начальники вибрали, то може і пішов би, щоб люди більше поважали. Тай то не дуже за им побиваюсь, на що мені клопоту. Чи хочеш, чи не хочеш, а йди, слухай, що тобі говорять, і самому говорити треба, ще й писати. Все те клопіт. А нащо мені клопотатись? Гроші в мене є, раби є, чого забажаю, те в мене й буде. Живу весело. Чого ж мені ще треба?

Сократ каже:

— Се правда, що тобі нема чого клопотатись. Та тілько чи добре то буде, як ти так свій вік проживеш?

Арістон каже:

— А чому негарно? Хиба погано ціле житє весело та втішно прожити?

А Сократ знову:

— Так от же я й кажу, чи добре воно так буде? Бо не все те гарне, що гарним нам здаєть ся. Чи чув ти про Геракля?

Арістон каже:

— Чому ж би не чув? Всякий знає, який він великий був, і які славні діла робив, і якої слави собі нажив.

Сократ питаєть ся:

— Ну, а чув ти, як він вибирав собі, яким би йому житєм жити, яким шляхом йти?

— Ні, не чув.

— Коли не чув, то я розкажу тобі, як хочеш.

— Роскажи, послухаю.

І другі люди почали просити Сократа, щоби розказав.

От і Сократ почав розказувати:

— Яч Геракль виріс, то почав думати, як йому в світі жити. І то одного разу йде він полем і все про те таки думає, до якого діла йому взятись, та як жити. Коли се бачить — дві жінки йдуть йому на зустріч. Одна не велика, ні маленька, ні гладка, ні худа, убране на ній не пишне та й не замазане, так собі проста, йде рівно, поважно, не спішить ся і не озирає ся. А друга жінка висока, гладка, у пишній одежі, набілена, накрашена. Йде вона та раз-у-раз одіж на собі обсмикує, чепурить ся, та на свою тінь озирає ся. Ото стали вони підходити до Геракля. Пишна жінка зараз підбігла до Геракля та й каже:

— Знаю я, що ти думаєш, як тобі в світі жити. Так я отсе й прийшла тебе навчити. Ось ходи зі мною, а буде твоє житє легке та веселе. Не будеш знати ні роботи, ні клопоту, ні смутку, а самі веселощі; тілько й клопоту тобі буде, щоб вибрати яка страва смачнійша, яке вино лучше, де гуляти веселійше, та яке ліжко мякше. А роботи то в тебе тілько і буде, що розкажеш рабам зробити, що тобі захочеть ся. Все, що розкажеш, так зараз буде зроблене.

Гераклеви дуже сподобалось таке житє; і він каже.

— Гарно ти кажеш. А як же тебе зовуть?

— Мене зовуть Щастє, — каже жінка. Вороги мене зовуть Пишностию. Се вони дражнять мене так. Та ти їм не вір. Моє правдиве

імя — Щастє.

Проста жінка стояла тихо, поки балакала пишна, а тоді й собі загомоніла:

— Мене звуть — Праведність і більше ніякого імени в мене нема. Не буду я тебе приваблювати так, як энта жінка, а скажу тілько, де правдиве людське щастє. Ти побачиш, що воно є тілько зі мною. Адже ти знаєш: коли хочеш, щоби земля родила, то перше рук до неї доложи; хочеш худобу мати — доглядай її. Хочеш хату мурувати — перше каміня наломи. Хочеш, щоби люди тебе шанували — роби їм добро. Людина повинна своєю працею платити иншим людям за їх працю. На таке житє я тебе кличу і тілько в такім житю правдиве щастє.

Тоді пишна жінка вихопилась наперед і загомоніла:

— Бачиш Гераклю, на яке важке житє вона тебе кличе. Працю та працю та ще працю вона тобі обіцює. А чи дасть вона тобі хоть трохи веселощів? Чи не красше тобі йти зі мною? Зі мною не зазнаєш праці, а самі роскоші — втіхи. Будеш смачно їсти, добре пити, мягко спати. Ходи зі мною!

І пишна жінка хотіла взяти Геракля за руку.

Проста жінка сказала:

— Зажди! Ти кажеш, що він буде смачно їсти та солодко пити. І думаєш, що се щастє? Але ти й їсти та пити не вмієш. Ти їш і пєш не тоді, як тобі їсти та пити хочеть ся, і тобі найсмачнійші страви, найдорозші вина не смаку-

ють. Ти кажеш, що він мягко буде спати. Та ти й спати не вмієш. Ти як почнеш мостити ся на мягких подушках, то мостиш ся, мостиш ся — і не заснеш, бо ти лягаєш не маючи нічого до роботи, а добре спить ся тому, хто наробив ся; а тобі нема по чім спочивати, бо ти нічого не робиш. Знаю я тебе і тих нещасних, що ти скусила їх йти за собою. Хиба мало їх тепер нарікає на тебе за те, що через тебе змарнували свій вік молодий. От за те і женуть тебе всї чесні люди зовуть Роспустою та Пишностию. Я ж нікого не одурила, хто зі мною пійшов. Всї, що за молодих літ пішли зі мною пійшов. Всї, що за молодих літ пішли всї вони зазнали більше радощів, ніж горя, всїх їх люблять і шанують люди, всї вони згадують своє житє працьовите і спокійно дожидають смерти. На тебе нарікають, а менї нікоми ніхто не докоряв. І всї поважають мене і зовуть все одним іменем — Праведностию. Ось на яке житє я тебе, Гераклю, кличу.

Геракль не вагав ся довше. Він пішов з Праведностию і жив працюючи та помагаючи людям; так жиючи, зазнав він щастя і богам догодив.

Доказав Сократ і каже Аристонови:

— Подумай і ти, Аристоне, з ким тобі йти, з розпустою, чи з праведностию. Думай, поки ще час, щоби не довелось на старість каятись, що прожив свій вік і самому щастя не зазнав, і людям користи не зробив, і Богу не догодив.

III.

ЯК ТРЕБА НАЧАЛЬНИКУВАТИ.

В Атенах, як вже сказано, порядки такі були, що всї люди дїлили ся на дві половинї: одні бути вільні Греки, а другі — раби. Раби не мали нїякого права і їх купували і продавали, як товарину. А вільні Греки самі вже всї порядки давали. Вони самі встановляли закони, сами вибирали з мі себе судїїв і всяких начальників і скидали їх.

Ото ж почув одного разу Сократ, що богатий чоловік Главкон хоче, щоби його поставили начальником. Сократ знав, що Главкон негідний бути начальником і хотїв з ним про се поговорити.

Одного разу бачить Сократ, що Главкон стоїть і розмовляє з людьми. Главкон сподївав ся, що його ось-ось виберуть начальником і він згорда поводив ся з людьми. Сократ підійшов до гурту та й каже:

— Чув я, Главконе, що ти наче б то будеш начальником.

— Еге, — думаю, що буду, — каже Главкон.

— Гаразд, дїло добре! — каже Сократ, — як станеш начальником, то велику силу будеш мати. Зможеш людям богато добра зробити. І слава про тебе далеко пійде.

— А вже ж! Сподїю ся, що буду гарним начальником, — каже Главкон.

— Гарний начальник той, хто своєму на-

родови богато добра зробив, — каже Сократ. — Про такого й слава гарна йде. Адже так?

— Так, — каже Главкон.

Тоді Сократ питаєть ся:

— Скажи ж, будь ласкав, Главконе, яке ти саме добро народови будеш робити? Адже ж ти хочеш бути гарним начальником. Так з чогож ти почнеш?

Мовчить Главкон, не знає, що йому відповісти. Сократ підіждав трохи, тоді каже:

— Чого ж ти мовчиш? Адже воно зовсім не мудро знати, з чого народови добре буде, бо народ — се такі ж люди, як і ти. То що тобі добре, те й народови добре. Як би ти схотів зробити добро своєму другови, то, мабуть, найперше ти зробив би так, щоб він жив в достатку?

— А вже ж, — відповів Главкон.

— Добре, — каже Сократ. — Коли одній людині так, то й усім так. Значить, як що зробити так, щоб люди не знали убожества, а жили в достаках, то се буде людям добре. Чи так?

— Думаю, що так, — каже Главкон.

Сократ питаєть ся:

— А скажи мені, буд ласкав, як тепер наші люди живуть: чи в достатках, чи в убожестві? Чи стає їм того, що вони заробляють? Та й чим вони заробляють? Ти певне вже подумав про се?

— Ні, я сього ще не знаю, бо ще про се не думав, — відповів Главкон.

Сократ тоді каже:

— Ну, коли ти про се ще не подумав, то

певно вже знаєш, скілько тепер начальники гроший тратять. Мабуть ти вже придумав, як зробити, щоб менше тратити, щоб нарід менші податки платив?

— Ні, я й про се ще не думав, — відказує, Главкон.

Сократ каже:

— Ще не думав. Ну дарма — ще буде коли про се подумати, То ти, мабуть, подумав про те, як зробити, щоб народ став богатший. Чим же ти надумав народ збогатити?

— Я думаю, — каже Главкон, — що народ найкраще збогатити можна війною. Повоювати инші народи, забрати все їх добро і поділити на наш народ.

— Добре, — каже Сократ. Так можна швидко забогатити народ. Але ж може бути й так, що підемо ми воювати другі народи, а вони наше військо побють,. То й народів тих не повоюємо, і людей наших побито і гроші, що ми на війну покладемо, пропадуть. От і вийде, що ми з війни не збогатїємо, а зубожіємо.

— Се правда, каже Главкон, — так може бути. Але щоб сього не було, треба починати війну тілько тоді, як знаємо добре, що ми повоюємо, а не нас повоюють.

Сократ питаєть ся:

— Значить, щоби починати війну, треба знати і свою силу, і яка у ворогів сила? Так?

— А вже ж так, — каже Главкон.

Сократ питаєть ся:

— Так, будь ласкав, скажи й нам, кілько війска в нас, а кілько у тих, з ким ти хочеш

воювати.

— Запевне сього не скажу тобі, бо всього в голові не вдержиш, — відповів Главкон.

— Так у тебе, мабуть, се все позаписувано, — каже Сократ. — От як би ти приніс сюда свої записки, то й ми б їх прочитали, та й знаслиб.

— Ні, записів у мене нема, — каже Главкон. — Та й війська у ворогів не можна почислити.

— Шкода, що не можна, — каже Сократ. — Бо як не можна почислити ворожого війська, то не можна і вгадати, чи ми повоюємо, чи нас повоюють. Коли так, то шкода й думати, щоб війною людей збогатити. Збогатиш, чи ні — хто знає, а людий та гроші переведеш. Ну, та про се годі. А скажи нам ось що. Кілько треба хліба, щоб вигодувати весь нарід і чи стане сього врожаю до нового хліба? Про се вже ти запевне думав?

— Ні, — каже Главкон, — і про се я ще не думав.

Замовк Главкон і всі мовчать. Тоді Главкон каже:

— Ти так допитуєш ся до всего, Сократе, що як про все думати та все вираховувати, про що ти питаєш ся, то дуже важко буде начальникувати.

— А ти думав — легко? — каже Сократ. А я ще ось що маю тебе поспитати. Я чув, що ти наче б то почав помагати дядькови господарити, а потім і не схотів. Через що ти не схотів?

— Через те, що клопіт був: хазяйство велике, — каже Главкон.

— Он бачиш, — каже Сократ, — ти одному хазяйству ради не дав, а хочеш над усім народом порядкувати. Брати ся, звісно, до всякого діла можна, та зробить його тілько той, хто його розуміє. Дивись, щоб замість слави та поваги не здобув ся ти лиха, як почнеш начальникувати. Дізнай ся добре про те, що я тебе питав ся, а тоді вже й про налальниковане думай.

Главкон відійшов мовчки від Сократа та вже більше і не пхав ся в начальники.

IV.

ХТО КРАСШИЙ: РАБ, ЧИ ПАН.

Одного разу приходить до Сократа оден чоловік, — Аристархом його звали, — та й розказує про своє горе.

— От, — каже, — сам собі тепер ради не дам. Ото спершу я держав крамницю і добре мені було: заробляв добре, торгуючи. А далі не пощастило — перевелось добро. А тут ще й війна захватила. Родичів на війні побито. Довело ся забрати вдів і сиріт, що зіставились. І зібралось тепер у мене в хаті чотирнайцятеро душ сімі. Як їх вигодувати усіх, коли я сам нічого не маю? До лиха та ще лихо. Не дам собі ради та й годі.

— Жалко мені тебе, друже! — каже Сократ. — Як же ти думаєш свому лиху зарадити?

— Хотів позичити гроший, щоб знов кра-

мницю завести, та ніхто не позичить, боять ся, бо знають, що в мене нічого нема.

Похилив Сократ голову та й каже:

— Еге, чотирнайцять душ прогодувати — богато всего треба. Але у твого сусіда більше як двайцять душ і всї не голодні, а ще й богатїє він. Чому ж то так?

— Бач, прирівняв, — каже Аристарх: — У сусіда девятьнайцять рабів. Раби йому більше зроблять, ніж зїдять. А в мене чотринайцять вільних Греків.

— А чим відріжняють ся вільні Греки від рабів? — спитав Сократ, — Чи вони красші?

— А вже ж красші, — каже Аристарх: — то вільні Греки, а то раби.

— На словах то воно наче і красше виходить, а по правдї щось не так, — каже Сократ. — Сусїдови тому, кажеш добре жити, що в него раби, а тобі тому погано, що в тебе не раби, а вільні Греки. Здаєсь, що раби вміють робити, а вільні Греки не вміють.

— І мої б уміли, як би їх примусити, — каже Аристарх, — та не можу ж примушувати їх робити! Вони великого роду, ще й рідні менї, як же їх примушувати до працї? Вони розсердять ся, будуть докоряти. Ладу не буде в родинї. Нї, не можна сього.

— Ну, а тепер у вас в родинї лад? — спитав Сократ.

— Де там лад? — каже сусїд, — сама гризота та докори.

— А по мому так: — каже Сократ. Тепер ви нічого не робите, і ладу у вас нема, та ще

й їсти нема що, бо твоєї рідні єї панство не годує і ладу не дає. То чи не красше бубо б, як би вони почали робити? А ну, лиш, дай їм яку роботу.

— Та я б знайшов їм роботу, — каже сусід, — та вони не схотять. Та й люди будуть судити мене за те.

— А тепер не судить? — спитав Сократ.

— Де вже там не судять? Судять і тепер за убожество, і гроший бач ніхто не позичає.

— Ну, видиш, однаково судять, — каже Сократ. — Та ти на те не зважай, а спробуй дати їм роботу. Чи не стане ліпше.

Аристарх послухав Сократа. Через півроку довелось їм здибати ся. Сократ питає:

— Ну, друже, як тобі тепер живе ся?

— Живу добре, та все тобі дякую, каже Аристарх. — Послухав я тоді тебе і тепер дуже піднявсь. Дав мені оден чоловік, наборг вовни. Ми ту вовну зпряли, виробили сукно, а з сукна нашили одежі і продали. Як продали, то й гроші чоловікови за вовну віддали, ще й собі заробили. Так то ми почали се діло, та й тепер не покидаємо. І від тоді гризоти в нас нема і не голодні ми, ще й гроші маємо.

— А люди судять вас? — спитав Сократ.

— Ні, не судять, — відповів Ааристарх і засміяв ся.

Бачить одного разу Сократ: лежить у холодку молодий панок та хусточкою на себе махає, щоби не так душно було. Сократ запитав:

— Чого се ти так втомив ся?

— Хиба ж не втомиш ся? Я нині з села десять верстов пішки прийшов, — каже панок.

— Мабуть що важке щось ніс, що так втомив ся, — додав Сократ.

Панок аж розсердив ся і каже:

— Чому б я сам мав нести? На те раб є, він ніс все, що мені треба.

— А чи він дуже втомив ся? — спитав Сократ.

— Ет, чого там він втомив ся? Він здоровий, всю дорогу співав, хоч з вагою йшов.

— Жалко мені тебе, — каже Сократ. Виходить, що твій раб і тобі і людям, і сам собі може помочи, а ти не то людям, але сам собі не поможеш.

Иншим разом побачив Сократ, що оден господар бе свого раба. Сокрт запитав:

— За що ти його беш?

— Як же його не бити, — каже господар, — коли він лінивий тілько про те думає, щоби смачного наїстись, погуляти, та виспатись. Та йому й сотня нагаїв замало.

Сократ відвів господаря трохи далї на бік і каже йому:

— Ну, а ти про що думаєш? Хиба не про те, щоби смачно попоїсти, весело погуляти та мягко виспатись?

Мовчить господар. А Сократ знов каже:

— А коли ти сам тілько про те й думаєш, то кілько б тобі треба дати нагаїв за те, що ти беш раба? Чи не від тебе навчив ся він так робити?

Розсердив ся господар і пішов від Сократа.

V.

ЯК ТРЕБА ЖИТИ В СІМІ.

Сократовій жінці Ксантипі не любо було, що він почав людий учити, бо він іноді кидав свою роботу, а через те менче заробляв. Але як стало до Сократа богато людий приходити слухати, як він учить, вона подумала: „Учителям платять за те, що вони вчать, і вони живуть у богацтві. Так і ми жити будемо". А Сократ не так думав. Він думав: „Не можу я брати гроший за те, що вчу людий, як по правді жити. Як таки за те гроші брати?" І хоч богато людий приходило слухати, як Сократ учить, то він від них гроший не брав. А для родини він заробляв своєм ремеслом, аби можна прожити. Жінці Сократовій було сором, що вони так убого живуть, бо і тяжко було так їй жити. Вона часто докоряла за те Сократови, гризла його. Вона була така, що як розсердить ся, то так — що попаде, те бє та шматує. Бувало від неї дітям, але найбільше доводило ся зазнавати Сократови. Та він не сердив ся і все або мовчав, або вговорював еї.

Одного разу гризе і гризе вона Сократа, а він все мовчить. Взяла еї злість, що він мовчить. Вона як ухопить ведро з помиями, так і обляла Сократа зовсім. Тоді Сократ каже:

— Он бач, була буря, а після бурі дощ пійшов. Так воно завсігди буває.

І нічого більше не сказав. Пійшов собі,

вмив ся, втер ся і немов нічого й не було.

Як Сократ сам робив, так і дітий своїх учив робити. Одного разу найстарший син зневажив матір якимсь словом. Сократ тоді запитав його:

— Як ти думаєш про тих людий, які забувають те добро, що їм зроблено. Чи гарні то люди?

— Хто забуває про того, що йому добро зробив, то є він найпоганійший з усіх, — сказав син. — Та се й всї так думають.

— Се ти правду кажеш, — каже Сократ — А тепер ще ось що скажи. Як що у одної людини нема сили, а друга людина коло неї ходить, годує, одягає, доглядає, ночі за нею не досипляє, злість єї стерпляє. Чи зробила ся людина тій людині добро?

— Велике добро зробила, — відповів син.

— Саме се, — каже Сократ, — а може ще й більше зробила тобі твоя мати. Вона й носила тебе, годувала, ночами через тебе не спала, не знаючи, чи подякуєш ти єї за се, чи діжде ся вона від тебе помочи. А ти отсе тепер так її дякуєш, та шануєш?

Синови ніяково стало, але не хоче признати ся, що він винний. Він і почав виправлувати ся, і каже:

— Хиба б я єї не шанував, як би вона така не була? А то кричить, лає — так, ні за що. Ну, й не стерпиш.

— А ти, як маленький був, так все не по дурному кричав? А терпіла ж вона, і забавляла і любила тебе. Оттак і тобі треба робити.

VI.

ЧОМУ СОКРАТОВИ НЕ ТРЕБА БУЛО НІ ДОБІРНОЇ ЇДИ, НІ ДОРОГОЇ ОДЕЖІ.

Приходить до Сократа оден учитель, подивив ся, як він живе, та й каже:

— Ну, Сократе, бачив я тепер твоє житє. І їда в тебе найпростійша, і одежа проста, та й одна в зимі і в літі, а взути ся зовсім не маєш в що. На що ж тобі твоя мудрість здала ся, коли через неї твоє житє таке важке?

— А ти чув, щоб я коли нарікав на своє житє, — спитав Сократ.

— Ні, не чув. Ти не нарікаєш, — каже учитель. — Але все ж тобі жити не солодко. Ні зїсиш, ні випєш ти до смаку, і ніякої втіхи не знаєш.

— А я думав, що не кождому так смачно їсть ся і пєть ся, як мені, — усміхаючись відповів Сократ.— А чому се так, я зараз тобі скажу. Ти знаєш, що як зголоднієш, то й найпростійша їда здаєть ся тобі найсмачнійшою. Ось я їм тілько тоді, як дуже зголоднію, а пю тілько тоді, як дуже схочу пити. І таке тоді мені все смачне, що смачнійше від тих дорогих страв та вин. А про одежу скажу тобі, що мені ніякої другої одежі не треба. Люди через те не однаково одягають ся в зимі і в літі, що їм в літі душно, в зимі зимно. А я так привчив своє тіло, що мені однаково, чи зима, чи літо. Так нащо ж мені старати другу одежу?

А в тій земли, де жив Сократ, — в Греції,

дуже тепло. Такої зими, як у нас там нема, але у них зима так, як у нас осінь. Тому Греки одягались дуже просто. На спід брали вузку сорочку, а зверха кирею. Кирея не така була як у нас носять, — зшивана, з рукавами, а просто, шматок тканини завбільшки як верета. Грек в него замотував ся і защіпав. Штанів Греки не носили Шапки, аб капелюхи надівали тілько в непогоду, або від сонця, щоб не пекло. Чоботи взували тілько на війну, а то ходили в черевиках, або саму підошву підвязували під ногу ремінями.

— Ну, то добре, — каже учитель, — ти так привчив себе, а на що ж иншим людям так жити як ти живеш? — запитав учитель.

— Ось послухай, — каже Сократ. — Прийде людина до тебе й до мене і попросить помогчи їй — чи хлїбом, чи роботою, чи ще чим. Хто скорше зможе помогчи — я, чи ти? Ти подумаєш, — і радий би я помогчи, та самому не стане. Робити йому поміг би, — жалко часу змарнувати, бо поки йому поможу, то кілько б собі зробив. А менї не так. Я завше готов помогчи другому, бо менї самому не богато треба. І часу, як сам знаєш не жалую — гроший не беру, а вчу дурно.

— Се правда, — каже учитель.

Сократ знову каже: — Або знов се ще: трафить ся так, що треба громадї послужити. Ти подумаєш, — хочби, борони Боже мене не обібрали, а то в свому дїлї втрачу. А мене нїщо не держить. Я радий послужити громадї.

— Твоя правда, — подумавши сказав у-

читель, — А всеж, як на мене, то красше вмерти, ніж оттак, як ти, жити. І дивно мені, що тілько людий твою науку слухають.

— Та вони слухають, — каже Сократ, — та не богато їх таких, що роблять те, що чують. Инший слухає, слухає, а тоді й робить знов те що робив. Ну, та бувають і такі, що кидають своє житє, а починають жити, як я раджу, і не жалують, а кажуть, що стали щаслившими, ніж передтим були. Ми ваше щастє знаємо, бо від него прийшли до свого щастя. А ви нашого щастя не знаєте, бо ви його не пробували.

Пішов учитель від Сократа і сам собі міркує: — Як же мені тепер думати про Сократа? Богато людий кажуть, що він не сповна розуму, судять його, сміють ся з него. А мені здаєть ся, що він гарна людина, правдива.

VII.

ПРО ТЕ, ЯК ТРЕБА ЖИТИ БРАТАМ.

Довідав ся Сократ про одного крамара, що він з своїм рідним братом посварив ся. Здибав ся він з тим крамарем і почав йому казати.

— Дивуюсь я тобі; ти чоловік розумний, господарний, діла в тебе в крамници богато, сам не обробиш всего, а ще й помічників наймаєш. Чужих людий до себе приймаєш, а з рідним братом загнівав ся. Хиба погано жити з братом в згоді.

— Жити з братом гарно, — каже крамар, — та тілько з яким? Он, мій брат — для дру-

гих гарний, а я від него нічого доброго не зазнав.

— Та може ти сам з ним не гарно поводив ся? — запитав Сократ.

— Я щирий до того, хто до мене з щирим серцем, і добре тому роблю, хто і мені добре робить. А не можу, та й не хочу я прихиляти ся до того, хто й словами і ділами допікає мені, — каже крамар.

— Скажи мені ось що, каже Сократ. — Коли б ти хотів з якимсь чоловіком приятелювати, як би ти з ним поводив ся?

— Як би з ним поводив ся? — каже крамар: — Ось як. Кликав би я його до себе, гостив би його, догоджав би, як йому треба.

— Ну то зроби те саме із твоїм братом, — каже Сократ, — а тоді побачиш, що і він до тебе красший буде.

— От, хиба як, — відповів сердито крамар, — не бачив чого, ще буду йому кланятись. А він ще, може, не схоче й мирити ся. Тілько перед людьми сором буде.

— Гарно робити ніколи не сором, — каже Сократ, — і гарні люде з сього не будуть сміяти ся. А як, що брат і тоді не прихилить ся до тебе, то ти будеш знати, що ти зробив як треба і не винний, а брат оден винний. Та сего не буде. Ти зроби, як я кажу. Я знаю, як твій брат уміє годити ся з людьми. То ви погодитесь і будете жити, як треба. Бо два брати все одно, що двоє очий, або дві руки, або дві нозї у людини. Руки на те й є, щоби помагати одна другій, так само й брат братови повинен

помагати. Що було би, як би одна рука почала шкодити другій? А ти знаєш, руки не перешкаджають, а помагають одна другій. Руки — та й то роблять одна другій користь. А братови від брата далеко більша користь, ніж руці від руки, нозї від ноги, окови від ока. Ті можуть помагати тілько близько одна від другої, а брат братови поможе хоч на краю світа. Де оден брат не може доглянути, там другий догляне за него. Бог велить і з чужими людьми жити, як з братами. Чиж додержує Божого закону той, хто з своїм рідним братом не погодить ся?.

VIII.

ЯК ЛЮДЯМ ЖИТИ В ГУРТІ.

Слухати Сократа сходились люди не з самих Атен, а й з других грецьких міст і з чужих земель. Люди сходились або до Сократа до дому, або дожидали, поки він вийде на майдан серед міста, і там збирались кругом него.

Майдан той був обставлений штучно цяцькованими чепурними стовпами. Тут Греки збирали ся в громаду, тут був суд. А як не було нї суду, нї громадських сходин, то все Греки в день зраня сходили ся сюди поговорити і побачити ся. Ото ж і до Сократа люди сюди сходили ся. Одного разу зійшлось до него богато людий і старших, і молодших і своїх і чужоземців. Сократ в своїх розмовах не любив богато говорити від себе, а звичайно пи-

тав ся людий про що небудь і тоді, розмовляючи, люди самі доходили до того, як треба жити. Він казав, що як його мати помагала людям родитись, так і він сам не вчить тілько помагає другим самим учити ся.

Так було і сего разу. Сократ сів на ослоні, а наокола него посідали люди. Поклав Сократ руки на коліна, голову похилив і задумав ся. Всї дожидали, про що він спитає. Підніс Сократ голову і каже:

— Скажіть ви мені ось що. Чого се люди живуть в гуртї, а не поодиноко. Ось тепер люди сварять ся, ворогують, а то жив би кождий сам собі, і не було би з ким сварити ся. Чи не красше так було би?

От всї загомонїли. Оден каже: — Тоге люди живуть в гуртї, що в гуртї жити вигіднїйше. В гуртї і робити охотнїйше, нїж самому. Гурт більше зробить.

Другий каже:. — Самому страшно було би жити. Обороняти ся важко.

Третий каже: — Нудно людинї самій. З людьми веселїйше

Четвертий каже: — Та й від богів наказано людям жити не самим, а з другими людьми.

А Сократ на се каже: — Се правда. Але як людям вигіднїйше жити — в згодї, чи незгодї?

Всї відповідають: — Певно, в згодї красше жити.

Сократ каже: — Ось і ви так думаєте і кажете, що й боги так приказують, щоби годити ся, а робить ся в вас не так. Через що се воно?

Всї мовчать, не знають, що казати. Сократ знов говорить:

— Я, — каже, — й сам не знаю, а ось чи не доміркуємось гуртом. Давайте я вас буду питати, а ви відповідайте. Найперше скажіть: від кого людям більше користи, — від раба, або від наймита, чи від друга щирого?

— А певно від друга щирого, — відповіли всї.

— Раб, або наймит думає тілько про себе, а про господарське добро не дбає, а щирий друг за свого друга, як за себе, дбає.

— Наймит поти живе, поки в господаря є гроші, або поки виживе. А як відживе, або не стане в господара гроший йому заплатити, він і кине, і оставайтесь тодї самі. А щирий друг і при лихій годинї свого товариша не кине, а остатним шматком із ним подїлить ся.

— З гарним приятелем і сам красший станеш.

Сократ каже: — От ви всї кажете, що щирий друг красше чоловікови, нїж раб, або наймит. Виходить, що тому чоловікови красше на світї жити, у кого більше другів, нїж рабів? Оден чоловік обізвав ся: — Та вонс б то треба, щоб так було, а не так є. Другий чоловік каже: — Як би ти спитав, кілько у кого ворогів, то ми зараз начислили би богато; і рабів та наймитів начислили б не троха, а приятелів, другів щирих, як що є в кого оден, або два, то вже й добре.

— Чого ж воно так? — спитав Сократ. — Саміж кажете, що щирий друг — то щасте

людини, а не маєте другів. Чому ви не дбаєте про те, щоби у вас були други?

— Мало гарних людий на світі, тим і другів мало, — каже оден чоловік. — Як наймита треба найняти, то пійдеш та й наймеш якого схочеш, бо наймитів богато. А друга — як його знайдеш? Людий на світі богато, та гарних між ними мало.

— А який, як на твою думку мусить бути друг щирий? — спитав Сократ.

— Такий, що не про себе самого дбає, а й про друга свого. Се був би в мене щирий друг, і, довелось би мені занедужати, — зараз друг мій приходить, доглядає мене, і господарства догляне, щоби мені ніякої шкоди не було поки я подужаю. Чи треба мені порадитись — я йду до друга, прошу в него поради. Друг мені і гроший позичить, як що мені треба. Одно слово, треба щоб на друга я міг здати ся, як на себе самого.

— Ну, а як ти довідаєш ся про чоловіка, чи здатний він другом, приятелем бути? — спитав Сократ.

— По тім, як він робить, — той відповів.

— А про тебе як він дізнаєть ся, що ти гарна людина і можеш йому другом стати?

— Та так саме і він про мене, як я про него.

— Ну, а другами ж ви коли станете, тоді, як тобі скрутно прийдеть ся, чи як йому? — спитав Сократ.

Всї мовчать, не знають, що казати.

—Ну, нехай так буде, — каже Сократ. — Приїхав новий чоловік і став тобі сусїдою. Ти

його не знаєш і він тебе не знає. Як же ти діянаєш ся, чи буде він тобі другом? Чи будеш ждати, поки він свою щирість покаже, чи може наперед сам до його щирість виявиш?

Хтось обізвав ся: — Ні, вже мабуть красше підіждати, що від него буде.

— А він так само скаже: красше підіжду, що від него буде. Так ви ніколи не станете другами.

— Правда твоя, Сократе, — каже хтось

— Усї ми хочемо, щоб нам люди добро робили, а самі не хочемо почати, — додав другий.

— От і кажете, що гарних людий мало. А ми самі не хочемо гарними бути, та й другим докоряємо, що вони не гарні, каже третий.

— От бачите — каже Сократ —сами говоримо, що людям краще жити гуртом, ніж поодиноко. І красше жити в згоді, ніж ворогуючи. Кажемо, що щире приятельство дорозше від всего; що приятельство буває тоді, як оден другому добре робить. А самі добра робити не хочемо, а хочемо, щоб нам добро робили. Тим то й живемо ми не лагідно та радісно, а ворогуючи та горюючи.

IX.

ЩО ТРЕБА ЗНАТИ КОЖДІЙ ЛЮДИНІ.

Вертав ся одного разу Сократ з роботи і бачить — сидить у холодку богато людий, є й такі, що він їх знає. Підійшов Сократ поздоровкавсь. Йому кажуть:

— А ми давно вже тебе дожидаємо. Сїдай поговоримо.

Тілько сїв Сократ, стали ще люди підходити. Ремісники покидали роботу і йшли слухати, що Сократ буде казати.

Почали чотири чоловіки питати ся Сократа, чого їм своїх синів учити.

— Порадь, — просять: — дїти підросли, хочемо, щоб з них були люди. Скажи, чого їх учити?

— А ви чого хотїли їх учити? — спитав Сократ.

Оден каже: — Я хотїв свого в ковалї віддати. Другий каже: — А менї б хотїлось, щоб мій син був таким майстром, як ти, Сократе. Третий каже: — А я все жите коло землї працював, так хотїв би, щоб і син коло мене робив. Четвертий каже: — Мій син до науки прихильний, — хоче на лїкара вчитись.

— Все те добре, — відповів Сократ. — Оден коловік повинен робити одно, другий инше. Але як що будуть у нас всї ремісники, то чи ми будемо мати все, чого нам потрібно? Ось треба комусь хату збудувати, він покличе теслю; треба одежу пошити — покличе кравця; чоботи шити — шевця покличе. Ну, а доведе ся чоловікови жити з сердитою жінкою, або синови з скупим батьком, або братови з сердитим братом, або сусїдови з поганим сусїдом, то якого майстра на пораду покликати?

Хтось відповів: — На се майстра нема. Тут треба тілько правдивої людини.

Другий каже: — На се всї годящі: і теслї,

й шевці, й ковалї, й лікарі, аби гарні люди.

Третий додав: — Се діло кожда гарна людина повинна знати.

А ще оден каже Сократови: — По твому виходить, що кожда людина, побіч свого ремесла, повинна знати, як з людьми жити?

— Еге, — каже Сократ, — побіч всякого ремесла є ще одно діло таке, що кожда людина повинна його знати.

— Се діло таке, що одному дано його знати, а другому нї, — загомонїли люди.

— Сього не навчиш ся, як ремесла.

— Як же його навчитись? — питаеть ся хтось. А другий обзиваеть ся.

— Нї, сего не можна навчитись.

— Дивна річ! — каже Сократ. Не можна навчитись того, що найпотрібнїйше. Скажи менї хоч ти, що тобі красше — чи гарно з жінкою жити, чи гарні черевики носити?

— Та готов весь вік босий ходити, аби з жінкою гарно жити, — сказав той.

— А що красше, — з батьком гризти ся, чи не мати дорогої одежі? — питае Сократ.

— А вжеж красше в старому ходити, ніж з батьком гризтись, — відповів той.

— А що гірше, чи в пропасници лежати, чи знати, що тебе люди не люблять? — спитав Сократ.

— Звісно гірше, як люди всї не люблять, — каже чоловік.

— От і виходить, що є одно діло таке, — каже Сократ, — що дорозше від всего на світї, і кожда людина повинна те діло знати. Але

ви кажете, що всякого ремесла і всякої науки людина може навчити ся, а як з людьми жити, — того не можна навчитись. Чи так же се?

— Ні мабуть тут щось не так, — відповіли люди.

— І я думаю, що не так, — каже Сократ. Жили люди перед нами, — чи не казали вони чого про се? Та он щось на церкві написано, воно написане ще в старовину. Ану — прочитаймо. Чи не прийдеть ся воно й до нашого діла?

Хтось прочитав і каже: — Ні, Сократе, се не про те, як жити людям. Тут написано: „Дізнайсь про те, який ти сам є".

— Чекай, може воно вийде й про те. Написно: „Дізнайсь про те, який ти сам є". А може як ми дізнаємось про те, які ми самі, то дізнаємось тоді, як і з людьми нам жити.

— Так ти, Сократе, роскажи нам, як оно так, — просять люди.

— Ось везуть волами виноград, — говорить Сократ. — Скажіть мені, хто красше знає волів та виноград: — чи той, хто буде їсти виноград та мясо з вола, чи той, хто виноград викохав і волів вигодував.

— А вже ж той, хто виноград викохав і волів вигодував, — кажуть люди.

— А що треба знати, щоби воли були добрі та щоби виноград родив? — спитав Сократ.

— Треба знати, чим волів годувати, коли саме їх годувати та напувати, треба знати, як на виноград копати, як його садити, як кохати, — відповіли люди.

— Добре, — каже Сократ. А щоби се все робити гарно, треба знати, чого треба волам, та чого треба виноградови. Чи не те саме й про людий? Ми знаємо себе, як що знаєм, чого нам треба. А чи знаємо ми, чого нам треба?

— А хиба ж не знаємо? Се ми всї знаємо, —каже оден чоловік.

А другий і собі: — Нема, — каже, — такої людини, щоби не знала, чого єї треба. Сократ питаєть ся: — Ну, а чого тобі треба? Той відповідає: — Менї усього треба, а найпотрібнїйше менї богацтво. Було б у мене богацтво, го й все-б було.

А другий каже : — Як би в мене спитав ся Сократ, так я б не сказав, що менї богацтва треба. Я б сказав, що менї треба панованя над людьми, було б тогди і богацтво. Третий каже: — А менї нї богацтва, нї сили над людьми не треба. Я люблю науку. Так менї аби було що їсти, пити, та щоби не відривати ся від свого дїла, та щоби нїхто не перешкаджав.

— А я хотїв би, щоб мене по світї скрізь славили, вихваляли та поважили, — сказав инший.

— Що ж се воно таке? — каже тодї Сократ. — Як я спитав ся, чого треба волам та виноградови, так всї в одно сказали. А як спитав ся, чого людям треба, так всї не в одно кажете. Виходить, що ми самі себе не знаємо, бо знати самих себе, се значить знати, чого нам треба. Та так, щоби вже всїм того треба. Ось ти кажеш, що богацтва треба. Добре, хай буде так. І нам богацтва треба. Як же б ми

його ділили? Мабуть так, щоб в усіх було однаково?

А той чоловік, що бажав богацтва, відповідає: — Ні, рівно ділити не можна. Яке ж то й богацтво, як у всіх буде однакове?

— Ну, значить, на богацтві не погодимося, — каже Сократ. — А ось чи не погодимось на силі. Ти хочеш мати пановне, силу над людьми, і я хочу мати силу над людьми. Як же ми будем оден на другим верховодити?

Той чоловік, що бажав сили, засміяв ся і каже: — Ніяк не можна і нам погодитись.

Тоді Сократ звертаєть ся до третого:

— Ну, чи не красше твоє. Ти кажеш, що тобі тілько і треба, щоб жити не убого та свою науку тілько знати, бо ти єї любиш. А мені треба на сопілку грати, бо я се люблю. Та ще люблю слухати, як другі грають і часто кличу до себе таких, що вміють грати. А як доведеть ся нам з тобою сусідами жити, чи не перешкаджати я буду тобі з твоєю наукою? Ну, та нехай би ми розійшли ся і не перешкаджали оден другому. А хто б же нас годував? Хто б нам їсти варив? Тобі не схочеть ся, бо ти побіч науки нічого знати не хочеш, і мені не схочеть ся, бо я люблю на сопілку грати і мені з сопілкою ніколи їсти варити. Ти може скажеш, що нам раби варити будуть. Так і рабам може схочеть ся на сопілку грати або зорі лічити. Як же ми тоді не ївши будемо? Бач, і твоє не підходить. Бо того, чого тобі хоче ся, не всім людям треба. Виходить, що ми ще не дізнались, яка є людина, бо не знаємо, чо-

го всім людям треба.

— А про моє, Сократе, що ти скажеш? — спитав четвертий чоловік.

— Твоє неначе найбільше підхоже, — каже Сократ. — Ти кажеш, що тобі треба тілько, щоби тебе всї люди поважали. Сего й кождому треба. Тобі треба, щоби я тебе поважав, а менї треба, щоби ти мене поважав. Так саме й другим людям того треба. А як зробити, щоби зажити в людий поваги?

Хтось відзиває ся: — Се ж то саме й тяжко!

— Правда, що се тяжко, — каже Сократ, — але виходить, що в сьому ж то вся сила. Ось послухайте. Все, що ви казали, хилить ся до одного: — до того, щоби люди людям добро робили та не перешкаджали їм жити, як їм хочеть ся. Чи так?

— Так, так, відповідають всї.

— Ти сказав, — каже Сократ, — що тобі треба богацтва, а тобі сили над людьми, а тобі, щоби вільно було своєї науки вчити ся, а тобі поваги від людий. Всї ви хочете, щоби люди не перешкаджали вам жити, як хоче ся, та щоби добре вам робили. І всім людям того треба. Значить треба так робити, щоби роблячи собі втїху, не перешкаджати й другим людям собі втїху робити. Ми забалакали про волів та про виноград. Ви кажете, що волови треба пити, але ж не кажете, щоби він, напившись закаламутив воду так, щоби після него другі воли не могли пити. Кажете, що волови треба їсти, але не кажете, щоби йому наївшись

треба було все сіно збити під ноги так, щоби другим волам довелось їсти з гноєм. І про виноград — ви кажете, що виноградну лозу треба обкопувати, підрізувати, треба, щоби єї було просторо, але ж ви не кажете, щоби ті лози, що біля неї позрізувати геть, або повикопувати. Так саме й з людьми, Як ми будемо знати людину і те, що єї треба, тоді ми будемо знати, чого людина не повинна робити. Не повинна вона робити всего того, що шкодить другим людям. Чи так?

— Так, — кажуть.

— Так саме будемо знати ми, що людина повинна робити. Всї ми хочемо, щоби нам робили добре. А хто нам робить добре?

— Люди нам добре роблять, — відповів хтось.

— А ми хто? — питає Сократ.

— І ми люди, — каже той. — Так що ж нам треба робити?

Добро людям треба робити, — каже Сократ. — Ось бачите, ми й добалакались до краю. Ми спитали ся в себе: — як нам з людьми жити? Вийшло, що для сього треба самим себе знати. А як же себе пізнати? Поміркували — і вийшло, що для сього нам треба дізнати ся, чого нам треба, і всї зійшли ся на тому, що нам треба: — перше, щоби люди не перешкаджали нам жити, як нам хочеть ся, а друге, щоби люде нам добро чинили. А щоби люди нам добро робили, то й ми повинні людям добро робити. Отсе й є початок науки про те, що саме треба знати кождій людині.

— Так то воно так, — каже оден чоловік, — та не завсїгди дізнаєш ся, чим чоловікови нашкодиш, а чим добро зробиш.

— Правда твоя, — відповів йому Сократ. — В сьому ми часто помиляємо ся. Але й ті, що вчать ся шевства або ковальства часто помиляють ся, як учать ся. Але майстри вчать їх, як їх самих учителї колись вчили та як потім вони самі навчили ся. Ось і я тепер учусь того діла, що його кождому знати треба, і другим кажу те, про що сам дізнавсь і що менї моє сумлїнє каже. А сумлїнє кождому буде казати, аби лиш послухав його. І хто буде дослухуватись свого сумлїня, як воно каже, той навчить ся, як треба жити. Відколи є люди на світї, вони вчать ся, як жити з людьми, і вчить їх сумлїнє. А сумлїнє кождому дав Бог і воно у всїх однакове. Всего вчити ся треба, але найпотрібнїйше вчити ся, як жити з людьми так, щоби їм не шкодити, а робити добро.

X.

ЯК СУДЖЕНО СОКРАТА.

Так учив Сократ і богато було в него приятелїв щирих та учеників. Та богато було і ворогів. Сократова правда богатьох колола в очи. Богачі не любили його. Сократ казав: „Не праця ганьбить людину, а ганьба тому, хто не працює. Тілько тому, хто працює, Бог дає справдїшне щастє". А богачі нїчого не робили, ще й величали ся тим, що вони не роблять. Сократ казав:.

— Гарна людина дбає не про те, щоб звікувати в роскошах, а про те щоб прожити по правді. Се нерозумні люди цілий вік дбають про богацтво.

А богачі тілько й думали про те, щоби більше надбати, тілько в богацтві та в роскошах і бачили людське щасте.

Вороги Сократові балакали між собою про него:

— Та й неспокійна ж Сократ людина. Тілько баламутить людий своєю наукою і наших дітий проти нас підбурює. Вони йому більше вірять, ніж нам.

Найлютійші вороги Сократові наважились якнебудь збути ся його, бо він тілько перешкаджає людям жити в роскошах, і ні про що инше не дбати. Ото кажуть вони:

— Треба щось вигадати на него таке, щоби можна було потягнути його до суду.

І вигадали вони потягнути його до суду за те, що наче він не вірить в богів та розпоганює людий.

От і сказано Сократови, що він злочинець і що його будуть судити. Ученикам Сократовим було дуже гірко і жалко почути таке, бо вони добре знали, що Сократ нічого поганого незробив. Зійшли ся вони до Сократа і просять його:

— Гляди, учителю, гарненько подумай про те, що на суді за себе маєш говорити.

А оден богатий ученик каже:

— Коли ти тепер дуже неспокійний і не можеш добре подумати про те, що тобі треба

казати, то дозволь мені пійти до одного чоловіка. Я заплачу йому і він спише все, що тобі треба казати на суді. Ти дома прочитаєш, а на суді розкажеш судіям і тоді вони запевне скажуть, що ти невинен.

Сократ на се відповів ученикам:

— Не турбуйтесь други мої. Ніяк я на суді не буду боронитись, моє житє мене боронить.

— Хиба ти не знаєш, Сократе, сказав ученик Ермоген, як трафляєть ся на суді, коли гарно за себе говориш? Хиба не бувало так, що судії милували злочинця, як він умів за себе говорити, а засуджували невинних, що не вміли довести до жалю судіїв?

— Мене хай судять зважаючи на все моє житє, — сказав Сократ. — Я нічого не боюсь, Та мені вже й умирати час. Доси в мене ставало сили вдержувати ся від усього поганого, а робити користь людям. Тепер підходить старість. Боюсь щоби не занепав не самим тілом, а й душею. Красше вже вмерти.

Покликали Сократа на суд.

Судити його зібралось більше, як пятьсот судіїв. Прийшли всї ті, що обвинували Сократа. Прийшов і сам Сократ.

Судили у Греків звичайно серед міста на майдані і богато людий сходилось слухати як судять.

Так і сього разу було.

Ті, що обвинували Сократа, вийшли наперед і кажуть:

— Сократ винен в тім, що не вірить в на-

ших богів і проповідує про якогось нового бога.

— Судії й народе! сказав тоді Сократ. Я прожив в Атенах 69 років Житє моє було всім перед очима. Я вчив на майданах, біля церков. Коли хто чув від мене що безбожне, або хто бачив що я робив погане, то хай скаже.

Всї мовчали.

— Щоби дізнатись про волю богів, у нас ворожать, а я казав, що волю Божу ми можемо пізнавати, прислухуючись до голосу свого сумлїня, бо воно каже нам, чого хоче Бог.

І на се нїчого не відповіли Сократови.

Тут знову забалакали ті, що обвинювали його.

— Сократ ще в тому винен, що своїми ученями розпоганював наших дїтий:

— Люди добрі! каже Сократ. Я вчив дїтий ваших того, що треба знати кождій людинї, учив їх розуміти голос Божий, де правда, а де брехня, де добро, а де зло. Я казав і старому й молодому, не шукайте богацтва та слави, не думайте перше про тїло, як би йому догодити, а думайте про душу. Думайте про те, як робити користь людям, а над усе становіть праведне житє. Я вчив так, як менї казало сумлїнє, і за свою науку я готов йти й на смерть.

Замовк Сократ, і вороги його мовчать, не знають, що казати.

— Більше я нїчого не можу за себе сказати, — каже тоді Сократ. — Я знаю, що инші кажуть дуже богато, щоб довести до жалю судіїв, приводять на суд своїх родичів, щоби

вони своїми слїзьми та благанями зворушили людям серця. Але я не роблю сього. Не тим не роблю, що нікому прохати за мене. Адже й я не з каменя й не з дуба народив ся. Є і в мене й жінка, й діти, й родичі. Та я не покличу їх сюди просити вас за мене, бо вважаю се образою вам, судіям. Ви мусите зробити свій присуд не з жалю, а по правді. Так і сумлїне велить зробити, так і закони вам приказують.

Почали судії радитись. Богато було ворогів Сократових і серед судіїв, але ж мало не половина судіїв сказала, що нема защо обвинувати Сократа. А все ж вороги переважили і врештї судії сказали:

— Сократ винен.

Вороги Сократові вимагали, щоб йому присуджено вмерти.

Сократ спокійно вислухав присуд і сказав:

— Ті, що мене обвинували, домагають ся моєї смерти, але закон дає менї на вибір ще й инші кари; так ось слухайте, що я скажу. Я міг би просити, щоби мене замість смерти замкнено до кінця мого віку у тюрму.. Але на що таке житє? Не користне буде воно другим, а менї тяжке. Ще по закону я міг би просити, щоби мене вигнано з рідного краю на чужину. Але яково то воно буде — менї старому поневірятись по чужих краях. Закон дозволяє ще менї заплатити за себе великий викуп грішми. У мене нема гроший, але ученики мої — з радостию заплатять за мене, кілько треба. Чи згоджуєтесь ви на се, судії?

Сидії нічого не відповіли, і тодї Сократ

сказав:

— Як би я почув себе винним, то готово був би стерпів найтяжшу кару, але сумлїне моє чисте. Я нікому не робив зла, чесно працював на користь рідному краєви. За мою послугу та працю ви мусїлиб дати менї найбільшу надгороду, яку постановлено в нас давати тим, хто заслужив єї, і ви мусїлиб удержувати мене до моєї смерти громадським коштом. А ви замість того, притягли мене до суду, повірили моїм ворогам, забули про моє добро.

— Що се Сократ докоряє нам та навчає, що нам робити? — кажуть сердито судії. — Се ми й без него знаємо.

— А ви слухайте його! Чи може й самі хочете його учениками зробитись? — кажуть Сократові вороги.

— І справдї час уже кінчати суд, — кажуть судії.

Порадились судії між собою і сказали:

— Засуджено Сократа на смерть. Він повинен випити отруту.

Сократ вислухав присуд і на обличу не відмінив ся. Він сказав судіям:

— Не бою ся я смерти, а жалко менї того, що ганьбите себе й свій народ тим, що засудили невинного. Поспішились ви, судії збути ся спокійної людини, що нікому не боялась казати правду. Даремно поспішились: смерть і так уже йшла по мене старого. Прошу у вас тілько одного: як повиростають мої дїти, учіть їх того, чого я вас учив. Як побачите, що вони вганяють за богацтвами та за паньством,

докоряйте їм за се так, як я докоряв вам та дітям вашим. Сим мені ви зробите найбільше добро і віддячите ся мені за те, що я вам робив. А тепер — прощайте, — прийшов час нам розлучати ся: ви зістанете ся жити, я йду вмирати. Кому з нас красше буде, про те знає тільки Бог.

XI.

СОКРАТ В ТЮРМІ.

Звичайно засуджених на смерть страчували другого дня по суді. Але Сократа суджено саме пере святами. А в Греків вважали за гріх страчувати на свята людину, і через те Сократа на всї свята посадили в тюрму. Там він прожив трийцять остатних днів свого житя, дожидаючи смерти.

Щодня приходили до Сократа в тюрму його ученики, і він учив їх. Він не сумував і не бояв ся смерти.

Свята вже кінчили ся. Гірко було ученикам Сократовим думати, що скоро вже вони навіки попращають ся з своїм учителем. І вони радились, чи не можна його як визволити.

І наважились вони підкупити вартового щоби в ночи вивезти Сократа з тюрми. А тодї думали вони відвезти Сократа в чужу землю.

Побалакати про се з Сократом взяв ся оден ученик — Критон. Отягатись не можна було, бо всього два дни свят зістало ся. Ото й урадили ученики, щоби другого дня досьвіта Критон почав намовляти Сократа.

Не спить ся Критонови. Він радіє, що ще можна відратувати від смерти дорогого учителя. Скоро стало розвиднятись, він встав, одяг ся і пішов до тюрми. Вартовий знав його і зараз пустив до Сократа.

Сократ ще спав. Критон потихесеньку увійшов і сів коло ліжка. Довго Сократ не прокидав ся і Критон дивував ся, як се може людина так спокійно спати, знаючи, що через день буде умирати.

Прокинув ся Сократ, бачить — Критон сидить. Він здивував ся й каже:

— Вже мабуть пізно. Чому ж ти не збудив мене, Критоне?

— Ні, ще дуже рано, ще й сонце не зійшло, — відмовив Критон. — Я задивив ся на тебе, як ти спокійно спав, і радів, що ти хоч у сні можеш забути про своє нещасте, про свою близьку смерть. Завсігди дивував ся я твому спокоєви, але не сподівав ся, що ти будеш спокійний і в сї дни.

— Мало ж ти знаєш свого учителя, — усміхаючись каже Сократ. — Але чого се ти прийшов сьогодня так рано? Запевне не того, щоб подивитись, як я сплю?

— Ні, не того, — несміло каже Критон. — Я прийшов тебе просити. І не від себе самого тілько, а від богатьох людий, що люблять і шанують тебе.

— Що ж там вам треба? — спитав Сократ.

— Ми хочемо виратувати тебе від смерти, каже Критон. Можна так зробити, щоби в ночи вивести тебе з тюрми.

Як почув те Сократ, то немов хмара лягла йому на обличе і він сумно й сурово глянув на Критона.

— Ось ти підожди, учителю, послухай, — каже Критон. — Адже тебе засуджено не поправді. Згадай, кілько ти ще міг би людям добра зробити. Пожалій своїх малих дітий, пожалій нас — пристань на те, щоби утекти з тюрми. Ми вже врадили, як се зробити. Вартових підкупимо, а тебе у другій одежи вілвеземо в чужу землю. Там я маю знакомих людий. Вони з радостию приймуть тебе до себе. Ми відвеземо до тебе й дітий твоїх. Вони будуть виростати з тобою. Гроший у нас стане. Я віддам на те все, що в мене є. А ти знаєш, що я богатий. Крім мене ще й другі ученики дають гроші, щоби виратувати тебе, бо ти нам дорозший над все. Благаю тебе, послухай нас! Думати довго не як, бо тілько сеї ночи можна се зробити. Бо се ж остатна ніч перед стратою.

Критон говорив палко, плачучи, але по Сократовім обличу він бачив, що учитель не подає ся. Як Критон докінчив, тоді Сократ сказав:

— Спасибі тобі, Критоне. Я знаю, що ти зважив ся на се, люблячи мене. Знаю, що ви всї любите мене і вдячні менї за те, що вчив вас. Але не самого почутя треба слухати. Щоб виратуватись я мушу зробити не по правдї, не додержати свого слова. На судї я сказав, що скоряюсь присудови, що готовий умерти за свою науку, і я мушу додержати свого слова, хоч би які муки довелось менї за се терпіти.

Нехай вам пощастилоб ся вивести мене з тюрми живого, але вивели б ви мене вже не такого як я був перше, а брехуна Чи сего вам треба?

Бачив Критон, що Сократ правду каже, і все ж хоче ся йому виратувати учителя. І він каже Сократови:

— Хто знає тебе, той не скаже, що ти брехун. Ти одуриш самих тих поганих людий, що не по правді тебе осудили. А крім них, всї будуть радїти, що ти виратував ся.

— Нї, Критоне, — сказав Сократ розважно. — Утїкши, я одурю не самих ворогів своїх, а всїх людий і своє сумлїне зраджу. Я все житє казав, що людина завсїгди мусить робити по правдї. Колиж я сам зроблю не по правдї, то хто ж потім повірить менї? Я втечу з тюрми від ворогів, але куда я втечу від свого сумлїня? Покинь, Крітоне, про се й думати. Красше будемо вкупі готовитись до неминучого.

Зрозумів Крітон, що не доведеть ся їм виратувати учителя і він сумуючи пійшов сказати про се другим ученикам.

XII.

ОСТАТНА РОЗМОВА СОКРАТОВА.

Настав остатний день Сократового житя. Тодї був такий звичай, що присуджений мусїв умерти перед заходом сонця. Зранку ученики Сократові зійшли ся до тюрми Богато між ними гірко плакали.

Вийшов вартовий і сказав ученикам:

— Зараз здіймуть з Сократа кайдани, тодї

пущу вас до него.

Трохи згодом відчинено двері в тюрмі. Увійшли ученики в тюрму. Сократ лежав на ліжку, з його зараз тільки скинуто кайдани. Коло ліжка стояла його жінка і держала на руках найменшу дитину. Побачивши учеників Сократових, вона заридала і сказала:

— В остатнє прийшли вони до тебе, Сократе, в остатнє будуть слухати тебе. Се твоя остатна розмова з ними.

Жінка побивалась, рвала на собі волосе. Сократ просив учеників, щоби відвели еї до дому.

Він хотів устати, але ноги попухли від важких кайданів і боліли. Він почав терти руками і йому полекшало. Тоді він сказав:

— Бачите, други мої, від всякого терпіня недалека полекша. Чи давно сї ноги мучились під важкими кайданами, а тепер їм гарно, легко. Так і з всяким терпінем буває. Тепер вже я і встати можу.

Ученики обступили Сократа. Їм хотіло ся розмовляти з ним, слухати, що він буде говорити, але їх не покидала думка про смерть Сократову, про вічну розлуку з ним, і вони крізь слези нічого не могли вимовити. Учитель зрозумів, що було в них на серцю.

— Бачу з й знаю, що вам жаль мене, — сказав він. — Та не тілько жаль, а ще боїтесь ви за мене. Чим же мені розважити вас, дух ваш в гору підняти? Гляньте на мене: я спокійний, нічого не жалую, нічого не боюсь. На серци в мене легко й ясно. Житя свого я дожи-

ваю в тюрмі, мене засуджено на смерть. Люди вважають таку смерть за ганебну. Але чи можна вважати смерть таку за ганебну, коли вмирає за правду, а не за яке погане діло? Люди оббрехали, засудили мене. Але я не можу сердитись на них, ненавидіти їх. Я знаю, що вони зробили так через свій нерозум. Я докоряв їм, показував їм, які в них помилки, а вони не зрозуміли мене, їм здались мої речі за зло. Вони зробили, як нерозумні діти. Я виясню вам се. Приміром так: біля хорих дітий був такий чоловік, що робив усе, чого ті діти бажали. Потім прийшов другий чоловік — лікар, і не слухав дітий, а робив так, щоби вони подужали. Як на вашу думку, — кого б діти хотіли, щоби був коло них? Запевне того, хто слухав їх, а лікара хотіли би збутись. Вони сказалиб: сей чоловік мучить нас, не пускає з хати, не дає нам їсти й пити, чого ми хочемо, заливає нас гіркими ліками. Проженім його, а ще красше — зробимо так, щоби він вже ніколи не вернув ся до нас. Мої вороги саме так зрозуміли мене, як діти лікаря.

Тут Сократ зупинив ся, бо помітив, що Крітон щось хоче йому сказати.

—Сократе, — каже Крітон, — ти знаєш, що нам дороге кожде твоє слово, але ми просимо, щоби ти не говорив. Тюремний доглядач сказав нам, що хто перед смертію богато й палко говорив, того отрута не так бере і доведеть ся більше пити її.

— Други мої, — сказав Сократ, — подякуйте йому за раду і попросіть від мене, щоб

більше наготовив отрути. Я готов випити еї не раз, а два і три, як що треба. Отрута зробить свою роботу, як прийде час, а поки давайте розмовляти. Ще богато є такого, про що менї хотїло б ся поговорити з вами. Сїдайте близше мене.

Сократ сїв на ліжко, а ученики посїдали кругом него. Найблизше до Сократа сидїв ученик Федон. В него було гарне довге волосе, і Сократ любив, розмовляючи, гладити й перебирати його. Так і сего разу Федон сидїв на низенькому ослонї саме при ліжку, а рука Сократа лежала в него на голові.

— Де то, Федоне, буде завтра твоє гарне волосе? — сказав Сократ.

У Греків був такий звичай: як умре хто, то други його відрізують собі волосе і кладуть його покійникови на могилу. Ото ж Сократ і натякнув, що Федонове волосе буде завтра на його могилї. Деякі ученики заплакали.

— Други мої, — сказав Сократ, — я не боюсь смерти. Страшно не вмирати, а жити не розумно, не по правдї.

XIII.

СМЕРТЬ СОКРАТА.

Сократ замовк. Ученики дожидали, що він буде казати. Він сказав:

— Одначе час йде. Піду обмиюсь, щоби не довелось потім другим панькатись коло мого трупа. А ви підіждїть мене тут; побудьте зо мною до краю.

Сократ пійшов у другу кімнату обмиватись, з ним пішов Крітон. А другі ученики, дожидаючи його, розмовляли про него, про те, як вони заживуть без свого дорогого учителя. В тюрму впустили Сократову жінку з дітьми та родичів. Двоє дітий було малих, а оден хлопчик більший. Скоро увійшов Сократ. Почав він прощати ся з своїми. Жінка такий плач счинила, що Сократ попрохав відвести їх до дому.

— Скажи нам свою остатну волю, — сказали ученики Сократови. Може скажеш, як поділити дітям спадщину після тебе, або скажеш, щоби твоїм дітям що зробити? Ми з радістю зробимо все, як ти скажеш.

— Не доведеть ся моїм дітям ділити, — сказав Сократ, — бо нічого в мене нема. Робіть так, як я вчив вас, отсе вся моя остатня воля. Тоді будете знати, що дітям моїм зробити.

— А як схочеш ховати тебе, Сократе? — спитав ся Крітон.

— На що ти мене про се питаєш? — докірливо сказав Сократ. — Хиба ти не бачив, що все своє житє я дбав про своє тіло тілько через те, що в ньому була моя душа, а як душа покине тіло, то хиба мені не однаково, що з ним зробить ся?

Сократ ляг на ліжко і хотів розмовляти з учениками, аж тут відчинились двері і в тюрму увійшов чоловік, що його звичайно суд присилав з своїми наказами. Він сказав:

— Сократе, як приходив я до засуджених

на смерть казати, що час уже пити отруту, то вони лаяли мене, проклинали. Але від тебе я сього не сподіюсь, бо ніколи ще в тюрмі не було людини ласкавійшої й правдивійшої за тебе. Не на мене тобі треба гніватись, а на других, на тих, хто винен у своїй смерти. Ти знаєш, з якою звісткою прийшов я до тебе. Прощавай витерпи твердо те, чого ми не маємо сили відмінити,

І він відійшов від Сократового ліжка, бо не міг здержати сліз.

Сократ сказав йому:

— Прощай, зроблю все, як треба. — Потім сказав до учеників:

— Се дуже гарний чоловік. Він часто приходив до мене поговорити. Як щиро жалує він за мною! А тепер, други мої, час уже: скажіть, щоби несли отруту.

Оден ученик почав просити:

— Чого, учителю, ти так поспішаєш ся. Сонце ще не зайшло. Инші ще й по заході сонця і пють, і їдять, з другами розмовлють, а ти як поспішаєш ся.

— Так роблять ті, кому дорого хоч на хвилинку протягти житє, — сказав Сократ. — А моє житє скінчилось, на що ж його тягти? Кажіть, щоб несли отруту.

Оден ученик післав вартового по отруту. Прийшов тюремний доглядач і приніс Сократови начинє з розведеною отрутою.

— Спасибі тобі, друже, — сказав Сократ, — навчи, що мені тепер робити.

— Як випеш отруту, — сказав доглядач,

— тоді треба ходити, аж поки почуєш, що ноги обважніли. Тоді ляжеш на ліжко, бо се значить, що отрута вже робить свою роботу.

Не відмінившись на обличу, взяв Сократ в доглядача начине з отрутою і випив його до дна.

Увесь день не подавались ученики, а тут не витерпіли й заридали. Сам Сократ тілько був спокійний. Він казав:

— Що ви робите други мої? Я відіслав дітий та жінку, щоби не бачити, як вони плакати будуть. Аж воно й ви, бачу, не красші. Так то ви мене слухаєте!

Випивши отруту, Сократ усе ходив по тюрмі, як сказав доглядач. Аж ось почув він, що ноги обважіли. Він ляг на ліжко. Ученики обступили його.

Доглядач підійшов, дуже стиснув Сократа за ногу і спитав:

— Болить?

— Ні, — сказав Сократ.

Тоді доглядач стиснув ногу вище, але й там уже Сократ нічого не чув.

— Се вже тіло в него холоднїє. Як дійде холод до серця, тоді вже й край, — сказав доглядач ученикам.

Аж ось Сократ озвавсь:

— Други, вмираю, дякуйте Богови.

Кинулись ученики до учителя, припали до него, кличуть, а він вже не відзиває ся. Лежить, не ворушить ся. Потім здрігнув ся відразу і випростував ся. Перед учениками лежав тілько труп дорогого учителя. Оден ученик на-

хилив ся і закрив йому очи.

Так жив і вмер Сократ, але не вмерла його наука. Красші з його учеників і собі почали вчити людий добра та правди, а те, що Сократ казав їм, позаписували. З тих записів і ми дізнали ся про Сократа.

Швидко після Сократової смерти Греки зрозуміли, якої людинии в них не стало. Тоді всї обурились на тих людий, що перші почали позивати Сократа. Одного з тих людий засуджено на смерть, а других прогнано у чужу землю. А память Сократову вшанували тим, що зробили з міди його статую і поставили щоби кождий міг бачити, який був Сократ.

За людьми переказала **М. Загірня.**

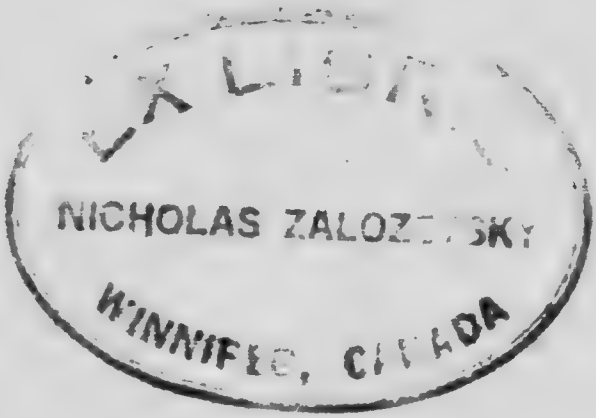

ЧИТАЙТЕ ЧИТАЙТЕ

УКРАЇНСЬКИЙ ГОЛОС

найбільшу українську часопись в Канаді.

Український Голос коштує на рік 2 доляри разом з книжочками вартости 1 доляра, які кождий передплатник дістане **даром.**

Український Голос подає найбільше вістий з російської і австрійської України, дописий з житя Українців в Канаді і ріжних вістий з Канади.

В Українськім Голосі знайдете много наукових статий, оповідань, смішного і ріжної всячини.

Запренумерувавши собі Український Голос, будете мали в нім найліпшого приятеля, з яким ніколи не розстанетесь

Предплачуйте отже Український Голос і заохочуйте других до передплати сеї часописі. Нехай не буде ані одної української хати в Канаді, в котрій не знаходив би ся Український Голос!

Передплату посилайте на адресу:

UKRAINIAN VOICE

BOX 3626, - WINNIPEG, MAN.

Льокаль редакції і адміністрації містить ся на

212-214 DUFFERIN AVE., WINNIPEG.